

Η αντιμετώπιση των αλλοδαπών από την ποινική δικαιοσύνη. Συγκριτική έρευνά στις αποφάσεις του Πενταμελούς εφετείου Θεσσαλονίκης¹

Κώστας Κοσμάτος

Δρ. Νομικής, Δικηγόρος, Ειδικός Επιστήμονας Νομικής Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Αντικείμενα της παρούσας έρευνας αποτελούν: α) η καταγραφή, η παρουσίαση και η αξιολόγηση της δικαστικά διαπιστούμενης (Αλεξιάδη, 1989:165 επ.) σοβαρότητας (από άποψη βαρύτητας της πράξης που τελέστηκε) εγκληματικότητας των αλλοδαπών στην περιφέρεια του Εφετείου Θεσσαλονίκης, καθώς και β) η αντιμετώπιση της εγκληματικότητας αυτής από το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Παράλληλα και ως συνάρτηση του δεύτερου θέματος- επιχειρείται η συγκριτική παρουσίαση και αξιολόγηση της εγκληματικότητας των αλλοδαπών με αντίστοιχο (σε σχέση με το είδος της πράξης που τελέστηκε και τον αριθμό των κατηγορουμένων) δείγμα ελλήνων κατηγορουμένων-ομάδα ελέγχου (Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, 1984:121) και η αντιμετώπιση τους από τις δικαστικές αρχές (Δασκαλάκη-Ανδρίτσου-Παπαδοπούλου-Παππά-Περαντζάκη-Τσαμπαρλή, 1983:13).

Δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν όλες οι αποφάσεις που εκδόθηκαν από το Πενταμελές Εφετείο Θεσσαλονίκης (κατά τα έτη 1998-1999) επί εφέσεων κατά αποφάσεων του Τριμελούς Εφετείου Κακουρηγημάτων (Α* Βαθμού) Θεσσαλονίκης.

Αρχικά καταγράφηκαν όλες οι αποφάσεις κατά των αλλοδαπών κατηγορουμένων και στη συνέχεια καταβλήθηκε προσπάθεια για την ανεύρεση ομοιόμορφου δείγματος ελλήνων κατηγορουμένων στο πλαίσιο του είδους των εγκλημάτων που τέλεσαν και οι δύο ερευνώμενες ομάδες.

Τα είδη των αδικημάτων που ερευνήθηκαν αφορούσαν: α) διακεκριμένες κλοπές, β) παραβάσεις του νόμου περί ναρκωτικών, γ) ληστείες.

1. Η εν λόγω έρευνα πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του Προγράμματος ΑΝΕΠ, με επιστημονικά υπεύθυνη την αν.καθ. Α. Πισελά και χρηματοδοτήθηκε από την Επιτροπή Ερευνών του Α.Π.Θ.

Ι. Μεθοδολογικά στοιχεία

Α. Το πρώτο στάδιο της έρευνας αφορούσε στην καταγραφή του συνόλου των αποφάσεων που αφορούσαν σε αλλοδαπούς δράστες, καθώς και στο είδος των αδικημάτων που κρίθηκαν τελεσίδικα. Είναι αναγκαίο να σημειωθεί ότι η παραπάνω καταγραφή που αφορούσε στο είδος του εγκλήματος που τελέστηκε ήταν αναγκαία για την επιλογή του αντίστοιχου δείγματος ελλήνων δραστών, προκειμένου να γίνει σύγκριση μεταξύ των δύο δειγμάτων (αλλοδαπών και ελλήνων/ομάδα ελέγχου), καθώς αυτό ήταν το καθοριστικό στοιχείο για την επιλογή της ομάδας ελέγχου. Θα πρέπει στο σημείο αυτό να τονίσουμε ότι αρχικά το ενδιαφέρον μας περιορίστηκε στον αριθμό των αποφάσεων που εκδόθηκαν και όχι στον αριθμό των κατηγορουμένων που περιλαμβάνονται σε κάθε απόφαση. Επίσης για την ένταξη μιας απόφασης στο δείγμα των αλλοδαπών περιλάβαμε όλες τις αποφάσεις στις οποίες υπάρχει έστω και ένας αλλοδαπός κατηγορούμενος, ανεξάρτητα εάν η ίδια απόφαση αναφέρεται και σε έλληνες συγκατηγορούμενους. Οι τελευταίες αυτές αποφάσεις αποτελούν άλλωστε και κοινό δείγμα αλλοδαπών και ελλήνων δραστών, το οποίο αξιολογήθηκε και συγκριτικά. Τέλος για την ένταξη και καταγραφή μιας απόφασης στο δείγμα ήταν αδιάφορο το αποτέλεσμα της (δηλαδή αν ήταν καταδικαστική, αθωωτική, αναβλητική ή έπαυε οριστικά την ποινική δίωξη).

Β. Το δεύτερο στάδιο της έρευνας αφορούσε στην καταγραφή του συνόλου των αλλοδαπών κατηγορουμένων που δικάστηκαν από το Πενταμελές Εφετείο Θεσσαλονίκης τα έτη 1998 και 1999. Η καταγραφή αυτή είχε ως αφετηρία το συνολικό δείγμα των αποφάσεων που ασχολείται με αλλοδαπούς κατηγορούμενους στο Πενταμελές Εφετείο Θεσσαλονίκης για τα έτη 1998 και 1999, δηλαδή 61 αποφάσεις.

Γ. Το δείγμα της ομάδας ελέγχου (των ελλήνων κατηγορουμένων) προέκυψε από τα βασικά αδικήματα που βρέθηκαν στο δείγμα των γβ αλλοδαπών κατηγορουμένων. Έτσι (συμπεριλαμβανομένου και του αριθμού των ελλήνων κατηγορουμένων που είχαμε ήδη από το δείγμα των αλλοδαπών κατηγορουμένων) αναζητήθηκε και στα δύο έτη αναλογικά τυχαίο (με κλήρωση) δείγμα με όμοιο αριθμό ελλήνων κατηγορουμένων προς αυτόν των αλλοδαπών που να έχει τελέσει (αναλογικά προς το δείγμα των αλλοδαπών κατηγορουμένων) τα αδικήματα: α) των διακεκριμένων κλοπών, β) παραβάσεων του νόμου περί ναρκωτικών και γ) ληστειών.

Δ. Αναλυτικά τα παραπάνω στοιχεία, με βάση τα οποία διεξήχθη η έρευνα στις αποφάσεις του Πενταμελούς Εφετείου Θεσσαλονίκης παρουσιάζονται στον ΠΙΝΑΚΑ που ακολουθεί:

Ε. Όπως προαναφέρθηκε βασικό κριτήριο προκειμένου να εντοπιστεί η ομάδα ελέγχου των ελλήνων κατηγορουμένων αποτέλεσε το είδος του αδικήματος που τελέστηκε από το δείγμα των αλλοδαπών κατηγορουμένων ενώπιον

Έτος	Εθνικότητα κατηγορουμένων	Είδος αδικήματος			Σύνολο
		Ναρκοτικό	Κλοπές	Ληστείες	
1998	Αλλοδαποί	19	21	3	43
	Έλληνες	15	20	3	38
	Σύνολο	34	41	6	81
1999	Αλλοδαποί	13	13	7	33
	Έλληνες	17	15	6	38
	Σύνολο	30	28	13	71
Γενικό Σύνολο		64	69	19	149

του Πενταμελούς Εφετείου Θεσσαλονίκης για τα έτη 1998 και 1999- Στην συνέχεια θα παρουσιάσουμε τα ειδικότερα στοιχεία των αδικημάτων αυτών για τα δύο δείγματα (αλλοδαπών και ελλήνων κατηγορουμένων), προκειμένου να προσδιορίσουμε την βαρύτητα τους και να παρατηρήσουμε (στο επίπεδο αυτό) την ενδεχόμενη ομοιομορφία του. Τα στοιχεία που καταγράψαμε που αφορούν στην αναζήτηση της βαρύτητας του αδικήματος που τελέστηκε και για τα δύο δείγματα ήταν τα εξής:

α) για τις περιπτώσεις των παραβάσεων του νόμου περί ναρκωτικών το είδος της ναρκωτικής ουσίας, η ποσότητα αυτής για κάθε κατηγορούμενο και το είδος και ο αριθμός των πράξεων για κάθε κατηγορούμενο (αλλοδαπό και έλληνα),

β) στις περιπτώσεις των διακεκριμένων κλοπών τον αριθμό τους για κάθε κατηγορούμενο (αλλοδαπό και έλληνα) και

γ) στις περιπτώσεις της ληστείας τον αριθμό τους για κάθε κατηγορούμενο (αλλοδαπό και έλληνα).

Μολονότι είναι σαφές ότι τα στοιχεία αυτά δεν είναι τα μοναδικά που καθορίζουν την βαρύτητα του εγκλήματος που τελέστηκε, ωστόσο θεωρούμε ότι τα στοιχεία που επιλέξαμε είναι από τα πλέον σημαντικά, αριθμητικά και αντικειμενικά μετρήσιμα, και εν τέλει συγκρίσιμα μεγέθη. Έτσι στις περιπτώσεις των αδικημάτων κατά της ιδιοκτησίας (διακεκριμένες κλοπές και ληστείες) δεν ήταν δυνατόν να μετρηθεί και να προσδιοριστεί με αντικειμενικό τρόπο το σημαντικό στοιχείο του ύψους της ζημίας των θυμάτων: και τούτο διότι τα πράγματα που φέρεται ότι αφαιρούσε ο δράστης ήταν πολλαπλά και ανόμοια μεταξύ τους (χρήματα, ηλεκτρικές συσκευές, αυτοκίνητα, χρυσαφικά, ρούχα κλπ.).

2. Το προφίλ των ερευνούμενων ομάδων

Και οι δύο ερευνώμενες ομάδες αποτελούνται αμιγώς από άνδρες. Σε σχέση με τον τόπο γέννησης και την υπηκοότητα των κατηγορουμένων αλλοδαπών παρατηρούμε ότι στην πλειοψηφία τους και για τα δύο έτη προέρχονται από την

Αλβανία² και κατά δεύτερο λόγο από τις Βαλκανικές χώρες³.2ε σχέση με τον τόπο γέννησης και κατοικίας των ελλήνων κατηγορουμένων παρατηρούμε ότι οι μισοί περίπου⁴ η πλειοψηφία και για τα δύο έτη έχουν γεννηθεί και κατοικούν στην πόλη της Θεσσαλονίκης και οι υπόλοιποι κυρίως σε αστικές ή ημιαστικές περιοχές της Μακεδονίας⁵. Σχετικά με τον τρόπο εισόδου⁶ των κατηγορουμένων αλλοδαπών στην Ελλάδα και στα δύο έτη υπερτερεί η νόμιμη είσοδος και παραμονή τους στην χώρα⁷.

3- Αξιολόγηση των αποτελεσμάτων της έρευνας

3-J- Γενικά στοιχεία

α) Από τα αποτελέσματα της έρευνας που διενεργήσαμε στις αποφάσεις του Πενταμελούς Εφετείου Θεσσαλονίκης για τα έτη 1998 και 1999 προκύπτει ότι η συνολική «συμμετοχή» των αλλοδαπών κατηγορουμένων στο παραπάνω δικαστήριο φτάνει σε ποσοστό περίπου 14% του συνόλου των αποφάσεων που εκδόθηκαν και σε ποσοστό περίπου 16% του συνόλου των αποφάσεων που κρίνουν την ουσία της υπόθεσης (Καρύδης, 1996:79) *

Βεβαίως η επιλογή του δείγματος της έρευνας από τις αποφάσεις του Πενταμελούς Εφετείου Θεσσαλονίκης δεν είναι δυνατόν να παράσχει στοιχεία για την αριθμητική συμμετοχή των αλλοδαπών στην δικαστικά διαπιστούμενη εγκληματικότητα του Εφετείου Θεσσαλονίκης, καθώς στοιχεία που επηρεάζουν άμεσα το παραπάνω θέμα (όπως π.χ. ο χρόνος τέλεσης ή η κράτηση ή μη του κατηγορούμενου σε όλα τα επίπεδα της ποινικής διαδικασίας) δεν ήταν δυνατόν να συλλεχθούν από την παρούσα έρευνα που επικέντρωσε το ενδιαφέρον της και συνέλεξε το υλικό της από τα πρακτικά και την απόφαση του Πενταμελούς Εφετείου Θεσσαλονίκης.

β) Αναφέρθηκε παραπάνω και παρουσιάστηκε αναλυτικότερα ότι μέρος των αποφάσεων του Πενταμελούς Εφετείου Θεσσαλονίκης αποτελούν οι αποφάσεις που εκδόθηκαν επί σχηματισμού συνολικής ποινής ή επί αιτήσεων ανα-

2. Και μάλιστα με αυξητικές τάσεις, καθώς εμφανίζεται ποσοστό 49% για το έτος 1998 και 73% για το έτος 1999 (σε σχέση με τον τόπο γέννησης) και ποσοστό 49% για το έτος 1998 και 70% για το έτος 1999 (σε σχέση με την χώρα υπηκοότητας).

3- Και συγκεκριμένα από τις πρώην Γιουγκοσλαβικές Δημοκρατίες, Βουλγαρία, Ρουμανία με ποσοστό 28% για το έτος 1998 και 12% για το έτος 1999 (σε σχέση με τον τόπο γέννησης) και ποσοστό 34% για το έτος 1998 και 18% για το έτος 1999 (σε σχέση με την χώρα υπηκοότητας).

4- Ποσοστό 48% για το έτος 1998 και ποσοστό 50% για το έτος 1999.

5- Σε αστικά κέντρα ποσοστό 22% για το έτος 1998 και 16% για το έτος 1999. ενώ σε ημιαστικές περιοχές ποσοστό 6% για το έτος 1998 και 14% για το έτος 1999.

6. Το στοιχείο αυτό αντλήθηκε από τις περιπτώσεις όπου συνέτρεχε στο κατηγορητήριο σχετική κατηγορία, δηλαδή για παράβαση του (τότε ισχύοντος) ν. 1975/199*.

7. Με ποσοστό 58% για το έτος 1998 και 55% για το έτος 1999.

στολής εκτελέσεως ενόψει άσκησης εφέσεως. Από τα στοιχεία που προέκυψαν από την παρούσα έρευνα παρατηρείται το φαινόμενο οι αλλοδαποί να μην υποβάλλουν σε αντίστοιχη συχνότητα (με αναλογία 1:10) αίτηση αναστολής εκτελέσεως της πρωτόδικης απόφασης, σύμφωνα με την διάταξη του άρθρου 497 παρ. 7 ίου Κώδικα Ποινικής Δικονομίας. Τούτο φαίνεται να έχει μια αρχική αιτία στο γεγονός ότι αφενός η ευδοκίμηση παρόμοιων αιτήσεων σε γενικές γραμμές είναι ιδιαίτερα επισφαλής, αφετέρου στις «νομολογιακές» προϋποθέσεις των αιτήσεων αυτών συμπεριλαμβάνεται η γνωστή διαμονή και κατοικία του κατηγορουμένου ή η μόνιμη και σταθερή εργασία και απασχόληση του, ως «στοιχεία» που είναι δυνατόν να διασφαλίσουν την παρουσία του κατηγορουμένου ενώπιον του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου για την εκδίκαση της έφεσης και της ουσίας της υπόθεσης. Συνεπώς για τους αλλοδαπούς καταδικασθέντες σε πρώτο βαθμό, οι οποίοι κατά τεκμήριο δεν είναι δυνατόν να θεμελιώσουν τις παραπάνω προϋποθέσεις (και στους οποίους το πιθανότερο είναι ότι θα τους έχει επιβληθεί παράλληλα το μέτρο της απέλασης από την χώρα), σε συνδυασμό με το ότι το κόστος της δίκης είναι ιδιαίτερα υψηλό, φαίνεται να διαδραματίζουν ένα σημαντικό ρόλο στην μη άσκηση της αιτήσεως αναστολής εκτελέσεως.

γ) Όπως προαναφέρθηκε τόσο ο απόλυτος αριθμός, όσο και το ποσοστό των υποθέσεων όπου η έφεση κρίθηκε ως ανυποστήρικτη ή απαράδεκτη αυξήθηκε από το έτος 1998 στο έτος 1999. Τούτο σημαίνει ότι περισσότεροι κατηγορούμενοι που είχαν καταδικαστεί πρωτόδικα αν και άσκησαν έφεση κατά της καταδικαστικής αυτής απόφασης «προτίμησαν» να μην δικαστούν σε δεύτερο βαθμό. Η αιτία αυτής της «προτίμησης» φαίνεται να έχει σχέση όχι με την βούληση του κατηγορούμενου, αλλά με την αργή ροή απονομή της ποινικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα και ιδιαίτερα στο Εφετείο Θεσσαλονίκης. Καιτούτο διότι όταν ο προσδιορισμός της υπόθεσης στο Πενταμελές Εφετείο Θεσσαλονίκης γίνεται μετά από δύο (2), τρία (3) ή και τέσσερα (4) έτη από την πρωτόδικη απόφαση είναι δεδομένο ότι ο καταδικασθείς σε στερητική της ελευθερίας ποινή κάθειρξης μέχρι και δέκα (10) έτη θα έχει απολυθεί από τις φυλακές υπό όρο, κατά τις διατάξεις του Ποινικού Κώδικα. Είναι σαφές ότι η πρακτική αυτή, η οποία στην ουσία στερεί τον κατηγορούμενο καταδικασθέντα από τον δεύτερο βαθμό δικαιοδοσίας, είναι αντίθετη με το άρθρο 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (καθώς και το άρθρο 2 του 7^{ου} Πρόσθετου Πρωτοκόλλου αυτής. Είναι βέβαια αντιληπτό ότι αυτή η πρακτική υπαγορεύεται από υλικοτεχνικές ελλείψεις στον χώρο της δικαιοσύνης (ελλείψεις δικαστών, υπαλλήλων, αιθουσών κλπ.), ωστόσο τούτο δεν θα ήταν δυνατόν σε καμία περίπτωση να δικαιολογηθεί. Το πρόβλημα αυτό ίσως θα μπορούσε να μετριαστεί αν οι δικαστικές αρχές έκαναν ουσιαστική χρήση των διατάξεων για την χορήγηση ανασταλτικού αποτελέσματος στο ένδικο μέσο (*Μαργαρίτη, 2001: 636*).

3.2. Είδος εγκλήματος

α) Οι πράξεις που τελέστηκαν *απο* τους αλλοδαπούς σύμφωνα με τα στοιχεία

της έρευνας που διενεργήσαμε εντάσσονται σε δύο βασικές κατηγορίες: εγκλήματα του νόμου περί ναρκωτικών (εισαγωγή, πώληση, αγορά, κατοχή, μεταφορά κλπ. ναρκωτικών ουσιών) και κατά της ιδιοκτησίας (διακεκριμένες κλοπές και ληστείες), κατηγορίες οι οποίες άλλωστε αποτελούν την συντριπτική πλειοψηφία των υποθέσεων που εκδικάζονται (σε δεύτερο βαθμό) από το Πενταμελές Εφετείο.

β) Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι δεν υπάρχει καμία περίπτωση αλλοδαπού κατηγορούμενου που να αφορά σε οικονομικό έγκλημα (π.χ. κακουργηματική απάτη, πλαστογραφία, υπεξαίρεση, κατάχρηση δημοσίου χρήματος, λαθρεμπορία κ.λπ.). Είναι σαφές ότι η διαφοροποίηση των εγκλημάτων της κλοπής και της ληστείας σε σχέση με τα κατεξοχήν οικονομικά εγκλήματα έχει να παρουσιάσει διαφορετικούς τύπους δραστών ως προς την σχέση τους με την οικονομική διαδικασία (Δημόπουλος, 1994:36 > Δημόπουλος, 199% > Κουράκης, 19&ζ). Και το εύρημα αυτό της παρούσας έρευνας φαίνεται να έχει άμεση σχέση με την «ένταξη» των αλλοδαπών στις ομάδες με χαμηλό κοινωνικοοικονομικό δείκτη ή που βιώνουν συνθήκες κοινωνικού αποκλεισμού (Τσίγκανος, 2002:27, Ιωαννίδη- Καπόλου, 2002:201, Μαράτου-Αλιπράντη, 199^· 275. Πανούσης, 2002, Λάζος, 2000:655. Κουράκης, ζοοο: 644)-

3-3- Περιστάσεις τέλεσης της πράξης

α) Αξιοσημείωτο εύρημα στο πεδίο των περιστάσεων που τελέστηκε το αδίκημα αποτελεί η συχνή τέλεση των αδικημάτων που τέλεσαν οι κατηγορούμενοι «συμμετοχικά». Η παρατήρηση αυτή έχει σχέση τόσο με τους αλλοδαπούς όσο και με τους έλληνες κατηγορούμενους. Έτσι παρατηρείται συχνά η κατά συναυτουργία τέλεση με δράστες συμμετοχούς ομοεθνείς (έλληνες με έλληνες και αλλοδαποί με αλλοδαπούς ίδιας εθνικότητας).

β) Ωστόσο ενδιαφέρον παρουσιάζει και την παραπάνω παρατήρηση κάμπτε η «διακρατική» (αλλοδαπών και ελλήνων) συμμετοχή στα εγκλήματα του νόμου περί ναρκωτικών, όπου είναι η μόνη κατηγορία εγκλήματος που περιλαμβάνει το δείγμα της έρευνας και υπάρχει συμμετοχή αλλοδαπών και ελλήνων είτε με την μορφή της συναυτουργίας στην ίδια πράξη είτε με την μορφή της σύμπραξης και αναγκαίας συμμετοχικής δράσης σε διαφορετικές πράξεις» όπως π.χ. αγορά και πώληση ναρκωτικών ουσιών.

γ) Τέλος και από τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας επιβεβαιώνεται (Δασκαλάκη-Ανδρίτσου, Παπαδοπούλου, Παππά, Περναντζάκη, Τσαμπαρλή, 1983:45) η θέση ότι για τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας η συμμετοχή του κοινού (και μάλιστα των θυμάτων στην απόλυτη πλειοψηφία και στα δύο δείγματα των κατηγορουμένων) στην καταγγελία της πράξης είναι καταλυτική (Ζα-ραφωνίτου, 2001:192). Έτσι σε όλες τις περιπτώσεις που το έγκλημα αφορά σε κλοπές και ληστείες, η καταγγελία της πράξης έγινε από τους παθόντες, ενώ όπως αναμένεται στις περιπτώσεις του νόμου περί ναρκωτικών η πρωτοβουλία λαμβάνεται απόλυτα (100%) από την αστυνομία.

5-4- Ακροαματική διαδικασία

α) Από το εμπειρικό υλικό προκύπτει ότι ένα μεγάλο ποσοστό αλλοδαπών κατηγορουμένων (1/3 περίπου) δεν γνωρίζει την ελληνική γλώσσα και για τον λόγο αυτό διορίζεται από το δικαστήριο διερμηνέας. Είναι σαφές ότι αποτελεί πρώτιστα υποχρέωση κατά τον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας για τον διευθύνοντα την συζήτηση στο ακροατήριο (αλλά και σε κάθε στάδιο της διαδικασίας) να ρωτά τον αλλοδαπό κατηγορούμενο αν γνωρίζει την ελληνική γλώσσα και σε αρνητική του απάντηση να του διορίζει αυτεπάγγελτα διερμηνέα. Τούτη η υποχρέωση φαίνεται να καλύπτεται απόλυτα στις περιπτώσεις του δείγματος των αλλοδαπών της έρευνας.

β) Προκύπτει ότι ένα μεγάλο ποσοστό των κατηγορουμένων στερείται συνηγόρου υπεράσπισης και διορίζεται αυτός αυτεπάγγελτα από το δικαστήριο. Στην συγκριτική ανάλυση των αποτελεσμάτων αλλοδαπών και ελλήνων παρατηρούμε ότι το ποσοστό αυτό είναι σαφώς μεγαλύτερο όταν ο κατηγορούμενος είναι αλλοδαπός (το 1/3 περίπου των αλλοδαπών κατηγορουμένων σε σχέση με το 1/5 των ελλήνων κατηγορουμένων στερούνται συνηγόρου υπεράσπισης). Είναι σαφές ότι ο ρόλος του συνηγόρου υπεράσπισης επιλογής του κατηγορούμενου, ο οποίος θα έχει μελετήσει την υπόθεση και θα έχει συνεργαστεί με τον κατηγορούμενο-εντολέα του, είναι καθοριστικός στην ποινική δίκη και συμβάλλει τα μέγιστα στην βελτίωση της θέσης του κατηγορούμενου. Η αιτία του φαινομένου αυτού, δηλαδή του διορισμού συνηγόρου υπεράσπισης, θα πρέπει να αναζητηθεί αρχικά στο σημαντικό κόστος της δίκης για τον κατηγορούμενο. Περαιτέρω θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο αυτεπάγγελτος διορισμός δικηγόρου στη πράξη δεν θεραπεύει το πρόβλημα, καθώς η γνώση του δικαστηρίου ότι ο κατηγορούμενος στερείται συνηγόρου υπεράσπισης προκύπτει κατά την εκφώνηση της υπόθεσης, με αποτέλεσμα ο αυτεπάγγελτος διορισθείς συνήγορος να έχει ελάχιστο χρόνο προετοιμασίας κατά την διακοπή της δίκης. Συνεπώς θα πρέπει να τροποποιηθεί η ισχύουσα κατάσταση που επικρατεί στον αυτεπάγγελτο διορισμό συνηγόρου, έτσι ώστε να δίδεται η δυνατότητα ορθής προετοιμασίας της υπεράσπισης: παράλληλα με την κλήση που θα επιδίδεται στον κατηγορούμενο για να παραστεί στο αρμόδιο δικαστήριο να υπάρχει η μνεία για τον αυτεπάγγελτο διορισμό συνηγόρου υπεράσπισης, ο οποίος θα μπορεί να διοριστεί σε προγενέστερο χρονικό σημείο από την εκδίκαση της υπόθεσης προκειμένου να προετοιμάσει καλύτερα την υπεράσπιση του εντολέα του. Ο ιδιαίτερα σημαντικός ρόλος του συνηγόρου υπεράσπισης στην έκβαση της ποινικής δίκης φαίνεται ανάγλυφα από τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας: το γεγονός ότι σε όλες τις αθωωτικές αποφάσεις (και των δύο δειγμάτων) ή στις περισσότερες περιπτώσεις όπου προτείνεται ή αποφασίζεται η αναγνώριση ελαφρυντικής περίπτωσης (και στα δύο δείγματα των κατηγορουμένων) ο συνήγορος υπεράσπισης διορίζεται από τον κατηγορούμενο και όχι αυτεπάγγελτα από το δικαστήριο αποτελεί τεκμήριο ουσιαστικής διαφοροποίησης, η οποία θα πρέπει να οδηγήσει σε θεσμικές παρεμβάσεις με λειτουργικό και ουσιαστικό περιεχόμενο.

γ) Διαφοροποίηση μεταξύ αλλοδαπών και ελλήνων κατηγορουμένων προκύπτει και στο πεδίο της «υπερασπιστικής τους δυνατότητας». Η ιδιότητα του αλλοδαπού κατηγορούμενου φαίνεται να μειώνει την υπεράσπιση του, καθώς ένα από τα βασικά υπερασπιστικά του μέσα, όπως η κλήτευση μαρτύρων υπεράσπισης, δεν μπορεί να αξιοποιηθεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Και τούτο είναι εμφανές από τα στοιχεία της έρευνας: μόνο ένας στους έξι αλλοδαπούς έχει κλητεύσει μάρτυρα υπεράσπισης του ενώπιον του Πενταμελούς Εφετείου Θεσσαλονίκης (σε αντίθεση με τους Έλληνες κατηγορούμενους όπου στα 2/3 των περιπτώσεων είχαν κλητεύσει μάρτυρα υπεράσπισης). Το πρόβλημα αυτό είναι και εν μέρει αντικειμενικό: συνήθως οι μάρτυρες υπεράσπισης προέρχονται από το συγγενικό και εν γένει στενό περιβάλλον του κατηγορουμένου. Είναι σαφές ότι η εξασφάλιση της παρουσίας μαρτύρων από άλλη χώρα κατά τον χρόνο της δίκης δεν αποτελεί «εύκολη υπόθεση». Η παροχή διευκολύνσεων σε νομοθετικό επίπεδο θα ήταν δυνατόν να αμβλύνει τα αποτελέσματα του προβλήματος αυτού.

3-5- W κράτηση του κατηγορουμένου

Από τα στοιχεία της έρευνας προκύπτει ότι η μεγάλη πλειοψηφία των αλλοδαπών κατηγορουμένων ενώπιον του Πενταμελούς Εφετείου Θεσσαλονίκης είχαν κρατηθεί προσωρινά και η έφεση τους δεν είχε ανασταλτικό αποτέλεσμα (Κουράκης·Μηλιώνη, 1995: 3'ο-3'').^H κατάσταση αυτή φαίνεται διαφοροποιημένη στις περιπτώσεις των ελλήνων κατηγορουμένων, όπου το παραπάνω φαινόμενο δεν είναι πάγιο αλλά έχει σημαντικές εξαιρέσεις. Η προσωρινή κράτηση των κατηγορουμένων και η μη χορήγηση ανασταλτικού αποτελέσματος στην έφεση που ασκείται από τον κατηγορούμενο σε γενικές γραμμές φαίνεται να αποτελεί μια συνηθισμένη δικαστηριακή πρακτική που συναντάται στο πεδίο των κακουργημάτων, η οποία αντλεί νομοθετικό έρεισμα την γνωστή διαμονή και κατοικία του κατηγορουμένου και τη βεβαιότητα για την παρουσία του ενώπιον του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου για την εκδίκαση της έφεσης και πάντοτε «αιτιολογείται» με βάση την επικινδυνότητα του δράστη (Ιυμεωνίδου·Καστανίδου, 1991:103). Η ιδιότητα του αλλοδαπού κατηγορούμενου, η οποία κατά την δικαστική κρίση συνεπάγεται την μη γνωστή του διαμονή και συνακόλουθα την μη εμφάνιση του στο δικαστήριο, φαίνεται να τον διαφοροποιεί στην αντιμετώπιση του από το Έλληνα κατηγορούμενο. Αναλυτικά τα παραπάνω στοιχεία που αφορούν την προσωρινή κράτηση και την χορήγηση ανασταλτικού αποτελέσματος της έφεσης παρουσιάζονται στους ΠΙΝΑΚΕΣ που ακολουθούν:

	Προσωρινή κράτηση		Υψηλότητα κατηγορουμένου		Σύνολο	
	Αλλοδαπός		Έλληνας			
...	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%
ΝΑΙ	75	62	46	38	121	100
ΟΧΙ	1	3.2	30	96.8	,U/3»,J- ■ 40P ...	

	Υψηλότητα κατηγορουμένου				Σύνολο	
	Αλλοδαπός		Έλληνας			
	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%
ΝΑΙ	74	62,2	45	37,8	119	60
ΟΧΙ	2	6,1	31	93,9	33	86

3.6. Η πρόταση του εισαγγελέα και η απόφαση του δικαστηρίου

α) Όπως παρατηρήσαμε παραπάνω, η συντριπτική πλειοψηφία των εισαγγελικών προτάσεων αφορούν στην ενοχή των κατηγορουμένων και των δύο δειγμάτων. Ωστόσο στο δείγμα των ελλήνων κατηγορουμένων εμφανίζονται διπλάσιες τουλάχιστον (*j* προς 3) αθωωτικές προτάσεις του Εισαγγελέα σε σχέση με το δείγμα των αλλοδαπών κατηγορουμένων. Η διαφορά στις αθωωτικές προτάσεις εντοπίζεται και προκύπτει από την εκδίκαση των εγκλημάτων του νόμου περί ναρκωτικών, όπου σε καμία περίπτωση αλλοδαπού δεν προτείνεται η απαλλαγή του (ανεξάρτητα από το είδος, την ποσότητα της ναρκωτικής ουσίας, το είδος και τον αριθμό των πράξεων). Όμοιες παρατηρήσεις υφίστανται και σε σχέση με την δικαστική απόφαση, όπου η μόνη διαφορά (σε σχέση με την εισαγγελική πρόταση για την ενοχή) σημειώνεται στον αριθμό των αθωωτικών αποφάσεων για τους έλληνες κατηγορούμενους (6 αντί 7). Θα πρέπει τέ-λος να επισημανθεί ότι σε όλες τις περιπτώσεις όπου η απόφαση του δικαστηρίου ήταν αθωωτική για τους κατηγορουμένους το δικαστήριο έκρινε (μετά από σύμφωνη θέση του εισαγγελέα) ότι δεν υφίσταται νόμιμη περίπτωση αποζημίωσης του δημοσίου για την κράτηση όλων των αθωωθέντων. Η θέση αυτή του Πενταμελούς Εφετείου Θεσσαλονίκης, όπως και όλων των δικαστηρίων της χώρας, ήταν μέχρι το 2001 πάγια: η αποζημίωση για την άδικη κράτηση των αθωωθέντων δεν ήταν εφικτή με την αιτιολογία ότι ο «κατηγορούμενος κρατήθηκε και από δική του υπαιτιότητα ή από βαριά του αμέλεια». Είναι σαφές ότι η θέση αυτή κινούνταν έξω από τα πλαίσια του κράτους δικαίου (Κουράκης, 1998:481). Ωστόσο η καταδίκη της χώρας μας από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ17-10/200, Ποινική Δικαιοσύνη 2001) και η τροποποίηση των σχετικών διατάξεων με τον νόμο 2915/2001 φαίνεται πως άλλαξε την κατάσταση και επιδικάζεται πλέον αποζημίωση στους αθωωθέντες και άδικα κρατηθέντες. Αναλυτικά τα παραπάνω στοιχεία για την ενοχή παρουσιάζονται στον ΠΙΝΑΚΑ που ακολουθεί:

Πρόταση/απόφαση	Υψηλότητα κατηγορουμένου			
	Αλλοδαπός		Έλληνας	
	Εισαγγελέας %	Δικαστήριο %	Εισαγγελέας %	Δικαστήριο %
Αθώος	30	33,3	70	66,6
Ένοχος	51,4	51,1	48,6	48,9

P) Η συντριπτική πλειοψηφία των εισαγγελικών προτάσεων αφορούν στην ενοχή του κατηγορουμένου χωρίς την αναγνώριση ελαφρυντικών περιστάσεων. Ομοίως την ενοχή κηρύσσει σε μεγάλη πλειοψηφία και το δικαστήριο, ωστόσο στις μισές περίπου περιπτώσεις αναγνωρίζονται ελαφρυντικές περιστάσεις στους κατηγορούμενους. Πάντως στις περιπτώσεις των εισαγγελικών προτάσεων παρατηρείται μια διαφοροποίηση «επιείκειας» των ελλήνων έναντι των αλλοδαπών κατηγορουμένων. Έτσι παρατηρούμε ότι πιο συχνά προτείνεται η αναγνώριση ελαφρυντικών περιστάσεων στους έλληνες κατηγορούμενους (6:10), παρά στους αλλοδαπούς (4:10). Κατά την δικαστική απόφαση δεν υφίσταται ουσιαστική διαφοροποίηση σε σχέση με την υπηκοότητα του κατηγορουμένου σε ότι αφορά στην αναγνώριση ελαφρυντικών περιστάσεων, καθώς η δικαστική απόφαση φαίνεται να αναγνωρίζει ελαφρυντικό ομοιόμορφα και στα δύο δείγματα. Σε γενικές γραμμές παρατηρείται ότι η δικαστική απόφαση εμφανίζεται πιο επιεικής από την εισαγγελική πρόταση για τον κατηγορούμενο τόσο στο ζήτημα της ενοχής, όσο και στο ζήτημα της αναγνώρισης ελαφρυντικών περιστάσεων.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η παρατήρηση τόσο για την εισαγγελική πρόταση, όσο και την απόφαση του Πενταμελούς Εφετείου Θεσσαλονίκης για αναγνώριση ελαφρυντικών περιστάσεων στο πρόσωπο του κατηγορουμένου σε σχέση με το είδος του εγκλήματος που τελέστηκε, όπου οι περισσότερες (αριθμητικά και σε ποσοστό) αποφάσεις που περιέχουν αναγνώριση ελαφρυντικής περίπτωσης είναι αυτές που αφορούν σε παραβάσεις του νόμου περί των ναρκωτικών. Η επιεικής «τάση» αυτή ως προς το παραπάνω έγκλημα φαίνεται κατ' αρχήν μη προβλέψιμη, στο μέτρο όπου τα κακουργήματα του νόμου περί ναρκωτικών θεωρούνται από τα εγκλήματα με την μεγαλύτερη βαρύτητα και κοινωνικό κίνδυνο. Ωστόσο η θέση αυτή ίσως μπορεί να αιτιολογηθεί από τις ιδιαίτερα αυστηρές προβλεπόμενες ποινές που θεσπίζονται από το ν. 1729/1987: τα κακουργήματα του νόμου περί ναρκωτικών προβλέπουν ποινές κάθειρξης από δέκα (10) έτη έως και ισόβια κάθειρξη. Αντίστοιχα το εγκλημάτων διακεκριμένων κλοπών προβλέπει ποινή κάθειρξης πέντε (5) έως δέκα (10) έτη, ενώ το έγκλημα της ληστείας προβλέπει ποινή κάθειρξης πέντε (5) έως είκοσι (20) έτη. Η παραπάνω παρατήρηση σε συνδυασμό με τον «ανακυκλούμενο» πληθυσμό των κατηγορουμένων (ελλήνων κυρίως) για παράβαση του νόμου περί ναρκωτικών που οδηγεί συνήθως σε άσκηση ποινικής δίωξης με δράστη που «ενεργεί κατ' επάγγελμα ή κατά συνήθεια», και κατ' ακολουθία σε ιδιαίτερα μεγάλες (προβλεπόμενες) ποινές, καθιστά ουσιαστικά την αναγνώριση ελαφρυντικής περίπτωσης ως μια βασική διέξοδο για την επιβολή μιας μη εξοντωτικής ποινής.

Τέλος ενδιαφέρουσα παρατήρηση αποτελεί το ότι η βαρύτητα του εγκλήματος επηρεάζει την δικαστική απόφαση για την αναγνώριση ελαφρυντικών περιστάσεων στο πρόσωπο του κατηγορουμένου και μάλιστα σε όφελος του: η τέλεση ελαφριάς μορφής εγκλήματος αποτελεί και ένα στοιχείο της προσωπικότητας του κατηγορουμένου, το οποίο μπορεί συνεκτιμώμενο και με άλλα στοιχεία να οδηγήσει σε αναγνώριση ελαφρυντικής περίπτωσης. Η παρατήρη-

ση αυτή θα ήταν πλήρως επαινετή, καθώς η επίδραση που έχει η μικρή βαρύτητα του εγκλήματος και οδηγεί σε αναγνώριση ελαφρυντικού αφορά κυρίως στο δείγμα των ελλήνων κατηγορουμένων και όχι των αλλοδαπών και στα τρία είδη των εγκλημάτων του δείγματος.

Αναλυτικά τα παραπάνω στοιχεία για τις ελαφρυντικές περιστάσεις παρουσιάζονται στον ΠΙΝΑΚΑ που ακολουθεί:

Ελαφρυντική περίπτωση	Υψηκοότητα κατηγορουμένου			
	Αλλοδαπός		Έλληνας	
	Εισαγγελέας %	Δικαστήριο %	Εισαγγελέας %	Δικαστήριο %
84 παρ. 2 περ. α' ΠΚ	37.5	50	62,5	50
84 παρ. 2 περ. β' ΠΚ	58.3	68,7		3L3
	11.1	45.5	41.7	54.5
*7m ΠΚ	33.3	54.5	88,9	
1729/87	100	100	66,6	45.5
84παΡτ2Γ^ΡτΛ'ΒΚ			100	100
34V%				
Δ^άγνώρ^έΠ 1 ελαφρυντικό '	58,4	47.4	41.6	52,6

γ) Παρά την συχνή αναγνώριση ελαφρυντικών περιστάσεων στην δικαστική απόφαση και στα δύο δείγματα των κατηγορουμένων παρατηρούμε η πλειοψηφία τόσο των ποινών που προτείνονται από τον εισαγγελέα, όσο και αυτών που επιβάλλονται από το δικαστήριο είναι κατά μέσο όρο υψηλές και μάλιστα κάθειρξης πάνω από 5 έτη. Επίσης σε γενικές γραμμές παρατηρείται ότι η δικαστική απόφαση εμφανίζεται πιο επιεικής από την εισαγγελική πρόταση για τον κατηγορούμενο από την άποψη της ποινής που προτείνεται και τελικά επιβάλλεται.

Ωστόσο θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι στο επίπεδο της εισαγγελική πρότασης και της δικαστικής απόφασης παρατηρείται μια διαφοροποίηση «επιεικείας» των ελλήνων έναντι των αλλοδαπών κατηγορουμένων, καθώς οι ποινές που προτείνονται και τελικά επιβάλλονται στους αλλοδαπούς κατηγορούμενους είναι σαφώς μεγαλύτερες από ότι για τους έλληνες κατηγορούμενους. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η παραπάνω διαφορά τόσο στην εισαγγελική πρόταση όσο και στην δικαστική απόφαση σχετικά με την ποινή κυρίως εντοπίζεται (όπως και παραπάνω κατά την εξέταση του θέματος της ενοχής) και προκύπτει από την εκδίκαση των εγκλημάτων του νόμου περί ναρκωτικών (ανεξάρτητα από το είδος, την ποσότητα της ναρκωτικής ουσίας, το είδος και τον αριθμό των πράξεων). Παράλληλα θα πρέπει να σημειώσουμε ότι περίπου στις μισές περιπτώσεις των ελλήνων κατηγορουμένων οι ποινές που προτείνονται και επιβάλλονται είναι πλημμελήματικού χαρακτήρα (φυλάκιση μέχρι 5 έτη). Οι παραπάνω διαφοροποιήσεις στην προτεινόμενη και επιβαλλόμενη ποινή θα πρέπει να σημειώσουμε ότι υφίστανται παρά το γεγονός ότι, όπως παρατηρήσαμε παραπάνω, η βαρύτητα των εγκλημάτων τόσο στο δείγμα των αλλοδαπών όσο και στο δείγμα των ελλήνων κατηγορουμένων είναι περίπου ομοιόμορφη. Αναλυτι-

κά τα παραπάνω στοιχεία για την ποινή παρουσιάζονται στον ΠΙΝΑΚΑ που ακολουθεί:

Ποινή	Υπηκοότητα κατηγορουμένου			
	Αλλοδαπός		Έλληνας	
	Εισαγγελέας %	Δικαστήριο %	Εισαγγελέας %	Δικαστήριο %
Φυλάκιση έως 2 έτη	9	13,3	91	86,7
2-5 φυλάκιση	45,2	48,8	54,8	51,2
5-10 κάθειρξη	46,4	60,6	53,6	39,4
10-25 κάθειρξη	61,2	57,1	38,5	42,9
25-20 κάθειρξη	25	25	75	75
ισόβια κάθειρξη	100	100	0	0

Οι πιθανές απαντήσεις για τις παραπάνω παρατηρήσεις και για την ύπαρξη των παραπάνω διαφοροποιήσεων μεταξύ των δύο ομάδων μπορούν να εντοπιστούν στα εξής σημεία: 0 η προτεινόμενη υψηλή ποινή από τον εισαγγελέα φαίνεται να κυριαρχείται από την θέση που εκφράστηκε από τον εισαγγελέα σε σχέση με την μη αναγνώριση ελαφρυντικών περιστάσεων στην πρόταση του επί της ενοχής. Έτσι μολοντί η αναγνώριση ελαφρυντικών περιστάσεων από το δικαστήριο διαμορφώνει νέο πλαίσιο ποινής η εισαγγελική πρόταση κινείται εγγύτερα στο πλαίσιο της ποινής που διαμορφώνεται χωρίς την αναγνώριση ελαφρυντικών περιστάσεων, ii) η διαφοροποίηση στην ποινική μεταχείριση αλλοδαπών και ελλήνων με την επιβολή στους πρώτους ποινών κυρίως κάθειρξης (σε πολλές περιπτώσεις κάθειρξης 5 ετών, αντί φυλάκισης 5 ετών) φαίνεται να έχει έρεισμα την αποφυγή εφαρμογής της διάταξης του άρθρου 99 παρ. 2 Π.Κ., σύμφωνα με την οποία είναι δυνατή η αναστολή εκτέλεσης της ποινής και η άμεση απέλαση των αλλοδαπών που έχουν καταδικαστεί σε ποινή έως 5 έτη: η εισαγγελική πρόταση και η δικαστική απόφαση διατάσσουν σε κάθε περίπτωση την απέλαση του αλλοδαπού μετά την έκτιση της ποινής.

Είναι σαφές και έχει επιβεβαιωθεί από έρευνες στο παρελθόν ότι οι δικαστικές αποφάσεις προσπαθούν να ανταποκρίνονται στο «κοινό περί δικαίου αίσθημα». Έτσι παρατηρείται ότι πρότυπα συμπεριφοράς που ανταποκρίνονται ή γίνονται αποδεκτά από την κρατούσα κουλτούρα οδηγούν σε φιλελεύθερη αντιμετώπιση, σε αντίθεση με μη κοινωνικά αποδεκτές συμπεριφορές που αντιμετωπίζονται αμιγώς κατασταλτικά. Έτσι το «κοινό περί δικαίου αίσθημα» σχετικά με την εικόνα του εγκληματία επηρεάζεται από το «κοινό στερεότυπο» για τον εγκληματία. Στην θεματική που εξετάζουμε μια έρευνα που έλαβε χώρα σε δικαστικούς λειτουργούς σχετικά με την εγκληματικότητα των αλλοδαπών στην Ελλάδα (Βαγενά, 2002:406) έδωσε σε γενικές γραμμές τα εξής αποτελέσματα: οι δικαστικοί λειτουργοί α) θεωρούν ότι η παρουσία ξένων είναι υπεύθυνη για την αύξηση της εγκληματικότητας (86%), β) οι λόγοι που οδηγούν σε εγκληματικότητα τους αλλοδαπούς είναι οικονομικοί, κοινωνικοί πολιτισμικοί, ψυχολογικοί, αλλά και από την έλλειψη μέριμνας του κράτος, γ) κατά 50%^{ΕΚ}

δηλώνουν την συμπάθεια τους προς τους αλλοδαπούς και μόνο 4% την αντιπάθεια τους, ενώ το 26% δηλώνει ότι νιώθει φόβο, δ) δηλώνουν ότι η ιδιότητα του αλλοδαπού δεν επιδρά στην κρίση του δικαστή (76%), ενώ σε όσους επιδρά (23%) προκαλεί αρνητική προδιάθεση (84%).

Τα προβλήματα που μπορεί να συνεπάγονται οι παραπάνω διαπιστώσεις είναι πολλαπλά κυρίως σε σχέση με τις θεσμικές εγγυήσεις που έχουν τεθεί υπέρ του κατηγορουμένου στο πλαίσιο των αρχών του κράτους δικαίου και της φιλελεύθερης λειτουργίας του ποινικού μας συστήματος.

Βιβλιογραφία

- Αλεξιάδη, Σ. (1989). Εγκληματολογία, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α. (1984). Εγχειρίδιο εγκληματολογίας, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη. Δασκαλάκη, Η-Α. Ανδρίτσου, Α.- Παπαδοπούλου, Π.-Παππά, Π.-Περαντζάκη, Ι.
- Τσαμπαρλή, Δ. (1983). Απονομή της ποινικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα, Αθήνα, Ε.Κ.Κ.Ε. Καρύδη, Β. (1996). Η Εγκληματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα. Ζητήματα θεωρίας και αντεγκληματικής πολιτικής, Αθήνα, Παπαζήσης. Μαργαρίτη, Λ. (2001). Ανασταλτικό αποτέλεσμα ενδίκων μέσων και νομοθετικά πεισιγυρίσματα: Ο πρόσφατος νόμος για τους λαθρομετανάστες, Ποινική Δικαιοσύνη, σελ. 636 επ. Δημόπουλου, Χ. (1998). Η εγκληματολογική προβληματική των σύγχρονων οικονομικών εγκλημάτων, Αθήνα, Σάκκουλας. — (1994). Σχέση δράστη-θύματος στα σύγχρονα οικονομικά εγκλήματα, δημοσιευμένο σε Πανούση, Γ.-Δημοπούλου, Χ.-Καρύδη, Β. "Θυματολογικά κείμενα", Αθήνα, Σάκκουλας, σελ. 36 επ., Ζαραφωνίτου, Χ. (2001). Ο φόβος του εγκλήματος. Κατανομή της εγκληματικότητας και κοινωνικές αναπαραστάσεις του φαινομένου στο εσωτερικό της ελληνικής πρωτεύουσας, Ποινική Δικαιοσύνη, σελ 192 επ.. Ιωαννίδη- Καπόλου, Ε. (2002). Κοινωνικός αποκλεισμός και μετανάστευση στην Ευρώπη, δημοσιευμένο σε Παπαδοπούλου, Δ. (Επιμ): Κοινωνικός αποκλεισμός (για τους ανθρώπους που παραμερίζουμε...), Εισηγήσεις τριήμερου Συνεδρίου, Πάντειος 16-18/5/1999» °ελ 2οι επ.. Κογκ'ίδου, Δ.-Τρέσσου, Ε.-Τσιάκαλου, Γ. (1997). Φτώχεια- Κοινωνικός αποκλεισμός, βιβλιογραφικός οδηγός 1970-1995. Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής. Κουράκη, Ν. (2000). Το οικονομικό έγκλημα στην Ελλάδα σήμερα, Ποινική Δικαιοσύνη, σελ 644 επ.. —, (1998). Ο θεσμός της αποζημίωσης καταδικασθέντων ή (προσωρινά) κρατηθέντων που μετέπειτα αθώωθηκαν. Η Λυδία Λίθος του Δικαιοκραχικού μας Συστήματος, Υπεράσπιση, σελ. 481 επ.. —, (1982). Τα οικονομικά εγκλήματα, Αθήνα, Σάκκουλας.

Κουράκη, Ν.-Μηλιώνη, Φ. και Ερευνητική Ομάδα (1995). Έρευνα στις ελληνικές φυλακές, Αθήνα, Σάκκουλας. Λάζου, Γ. (2000). Το οικονομικό έγκλημα στην σύγχρονη Ελλάδα. «Σκληρά» δεδομένα και βασικές συντεταγμένες, Ποινική Δικαιοσύνη, σελ. 655 επ. Μαράτου-Αλιπράντη, Λ. (1996)* Ξένο εργατικό δυναμικό και προβλήματα κοινωνικής ενσωμάτωσης, δημοσιευμένο στο Έκθεση για το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο: Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα, Αθήνα, Ε.Κ.Κ.Ε., σελ. 275 επ. Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε. (1991)- Κριτική επισκόπηση νομολογίας κατά θέματα Προσωρινή κράτηση, νομικός κανόνας και πράξη. Υπεράσπιση, σελ. 103 επ.. Τσίγκανου, Ι. (2002). Οι εγκληματολογικές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού, δημοσιευμένο σε Τσίγκανου. Ι. (Επιμ.): Οι εγκληματολογικές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 27 επ.. Ψημμένου, Ι, (2002) Εργασία και μετανάστες στο χώρο της Αθήνας, δημοσιευμένο σε Δ. Παπαδοπούλου (Επιμ): Κοινωνικός αποκλεισμός (για τους ανθρώπους που παραμερίζουμε...), Εισηγήσεις τριήμερου Συνεδρίου, σελ. 193 επ.